

ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

У період паювання і приватизації земель сільськогосподарського призначення та реформування організаційної структури аграрного сектору майже не виділялися кошти на відтворення родючості ґрунтів та захист земель від негативних впливів природного й антропогенного характеру. Сучасний стан земельних ресурсів України характеризується поглибленням впливу негативних процесів, поширенням деградації ґрунтів, зниженням їх продуктивності. Саме тому ефективне використання та охорона земельних ресурсів у аграрній сфері є актуальним як для науки, так і для практики.

В Україні назріла потреба докорінної зміни ставлення як окремих громадян так і державних органів до земель сільськогосподарського призначення. Проблема раціонального землекористування, збереження та відтворення родючості ґрунтів постійно знаходилась в центрі уваги вчених-аграрників. Ці питання висвітлені в наукових працях таких провідних вчених, практиків і науковців, як С. Булигін, С. Волков, В. Горлачук, Д. Добряк, О. Канаш, В. Кілочко, В. Кривов, Л. Новаковський, С. Осипчук, А. Пантелеймонов, В. Русан, А. Сохнич, В. Тригобчук, А. Третяк та багато інших. Ними було виявлено причини негативних змін стану земельних ресурсів України, розроблені основні елементи механізму управління землекористуванням, спрямованим на відновлення родючості ґрунтів. Але на жаль, поставлена проблема до цього часу так і не отримала свого комплексного вирішення.

Метою статті є дослідження сучасного стану земельних ресурсів України та визначення основних організаційно-економічних і правових засад збереження та відтворення родючості ґрунтів.

Україна володіє величезним земельно-ресурсним потенціалом, який характеризується зручним стратегічним положенням території, сприятливими кліматичними умовами та родючими ґрунтами. Питома вага вартості землі у природно-ресурсному потенціалі України становить 44,4 %. В умовах широкомасштабного проведення земельної реформи в державі відбулися значні перетворення, проте фундаментальної кінцевої мети – забезпечення раціонального, ефективного й екологічнобезпечного використання земельних ресурсів та охорони земель досягти не вдалося. За період з 1994 по 2009 роки відбулися значні зміни як у структурі земельного фонду по основних видах угідь, так і по основних землекористувачах та власниках землі.

Зокрема, по основних видах угідь – площа сільськогосподарських угідь зменшилася з 41,89 млн. га у 1994 році до 41,63 млн. га у 2009 році, тобто на 260 тис. га; площа забудованих земель збільшилася з 2,39 млн. га станом на 1 січня 1994 року до 2,49 млн. га станом на 1 січня 2009 року, площа водойм залишилася без змін – 2,42 млн. га; загальна площа лісовкритих земель зросла з 10,33 млн. га до 10,57 млн. га тобто на 240 тис. га (табл. 1) [1, с.13].

Таблиця 1

Динаміка зміни земельного фонду по основних видах угідь та функціональному використанню з 1994 по 2009 роки

	1994		2005		2007		2009	
	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%
Сільськогосподарські угіддя	41890,4	69,4	41763,8	69,2	41675,9	69,1	41625,8	69,0
Лісовкриті площі	10331,0	17,1	10475,9	17,3	10539,9	17,5	10570,1	17,5
Забудовані землі	2386,2	4,0	2458,3	4,1	2470,2	4,1	2489,0	4,1
Заболочені землі	920,8	1,5	957,1	1,6	972,4	1,6	978,0	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву	1105,6	1,8	1039,0	1,7	1042,5	1,7	1032,8	1,7
Інші землі	1301,2	2,2	1239,6	2,1	1235,2	2,0	1236,6	2,1
Води	2419,6	4,0	2421,1	4,0	2418,7	4,0	2422,5	4,0
Всього	60354,8	100	60354,8	100	60354,8	100	60354,8	100

На сьогодні в Україні пройдено найскладніший етап земельної реформи – проведено роздержавлення і приватизацію земель. Площі земель, наданих у власність або користування громадянам, збільшилися з 5,93 млн. га станом на 1 січня 1994 року до 20,19 млн. га станом на 1 січня 2009 року (відповідно з 9,8 % до 33,5 %); лісгосподарським підприємствам – з 7,02 млн. га до 8,58

млн. га (на 1,56 млн. га). Площа земель запасу та земель не наданих у власність чи постійне користування, збільшилась з 3,35 млн. га до 10,57 млн. га (на 7,22 млн. га).

В свою чергу площа, що належить сільськогосподарським підприємствам, зменшилась з 40,8 млн. га до 17,8 млн. га (відповідно з 67,6 % до 29,7 %) (табл. 2) [1, с. 16].

Таблиця 2

Динаміка зміни структури земельного фонду по основних землекористувачах та власниках землі з 1994 по 2009 роки

	1994		2005		2007		2009	
	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%
Сільськогосподарські підприємства	40805,5	67,6	21143,3	35,1	18367,8	30,4	17787,2	29,7
Громадяни	5933,9	9,8	17773,4	29,5	19908,0	33,0	20192,6	33,5
Заклади, установи, організації; промислові та інші підприємства; підприємства та організації транспорту, зв'язку; частини, організації, установи, навчальні заклади оборони	2337,8	3,9	2615,6	4,3	2518,7	4,2	2380,8	4,0
Лісогосподарські підприємства	7022,6	11,6	8484,7	14,1	8550,1	14,2	8582,5	14,2
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів	3353,9	5,6	9438,4	15,6	10155,9	16,8	10567,3	17,2
Інші землекористувачі	901,1	1,5	854,3	1,4	854,3	1,4	844,4	1,4
Всього	60354,8	100	60354,8	100	60354,8	100	60354,8	100

Таким чином, у власності держави нині перебуває 29,6 млн. га (49 %), у приватній – 30,6 млн. га (50,8 %) і 117 тис. га (0,2 %) – у колективній. Ще глибші зміни у структурі власності відбулися із землями сільськогосподарського призначення. Із 41,7 млн. га загальної площі сільськогосподарських угідь у державній власності залишилось 11,4 млн. га (27,3 %), у приватну власність передано 30,3 млн. га (72,6 %), а в колективній власності залишилося 42,8 тис. га (0,1 %). Рілля розподілена відповідно: із 32,4 млн. га – 6,0 млн. га (18 %), 26,4 млн. га (81,5 %), 24 тис. га (0,1 %) [1, с. 16].

Земля як базис будь-якої кредитно-фінансової системи, була і залишається основним надійним ресурсом оздоровлення економічної ситуації, що склалася на сьогодні в Україні. Подолання економічної кризи через залучення в ефективний обіг земельно-ресурсного потенціалу та удосконалення земельних відносин має розглядатись як пріоритетний стратегічний напрям соціально-економічного розвитку держави. Але незважаючи на це, використання земельних ресурсів нині носить економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного обґрунтування. Роботи щодо раціоналізації землекористування та охорони земель проводяться досить повільно, не розробляються сівозміни на землях сільськогосподарських підприємств і, як результат, - деградація ґрунтового покриву деяких територій досягла критичного стану. Продовжується негативна тенденція різкого зниження рівня гумусу в ґрунтах України (щорічне зниження на 0,5-0,6 тонни з 1 га) (рис.1).

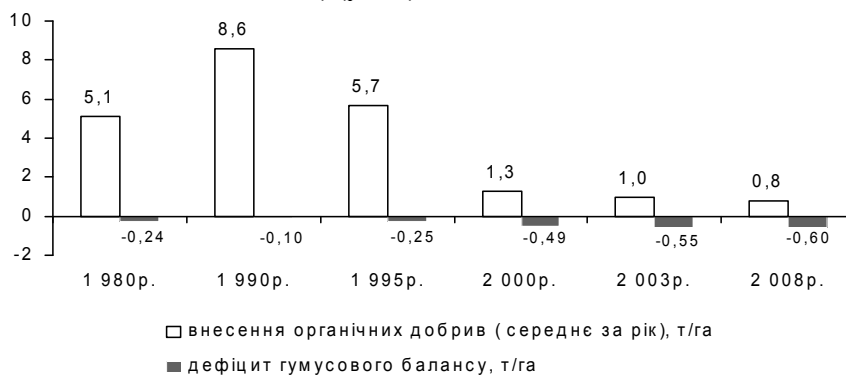

Рис. 1. Діаграма динаміки балансу гумусу

Щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів складають 32-33 млн. тонн, приносять більше 10 млрд. грн. збитків [2, с.182; 1, с.12].

На нашу думку, єдиним можливим заходом попередження подальшого зниження родючості ґрунтів є компенсаційне внесення органічних добрив. Позаяк з кожної тони гною в ґрунті утворюється 50-55 кг гумусу, компенсаційна доза органічних добрив має щорічно становити 12-16 т/га.

Відомо, що мінімальна внутрішньогосподарська ціна гною власного виробництва складає 3-4 грн/т, а витрати на його внесення з транспортуванням на відстань до 5 км – 7-8 грн/т. Таким чином мінімальні витрати на компенсацію можливого зменшення родючості ґрунтів складатимуть 280-330 грн/га. У випадку оцінки гною як товару його вартість може сягати 40-45 грн/т, а загальні витрати – 1200-1500 грн/га.

Сподіватись на збільшення кількості гною у найближчі роки нереально – поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах скорочується. Тому виникає необхідність більш ефективно використовувати інші доступні джерела органічних добрив. У зв'язку з таким станом актуальним стає заготівля та внесення нетрадиційних видів органічних добрив, зокрема, таких як сапропель, мул, відходи підприємств, біогумус (вермикомпости), фермвей, солома, торф, бадилля рослин, післяжнивне зелене добриво (сидерат) тощо.

В умовах, що склались, необхідно розробляти і впроваджувати мало витратні та доступні технології удобрення, серед яких чільне місце займають багаторічні бобові трави, рослини на зелене добриво, місцеві агроруди, побічна продукція рослинництва тощо.

Зокрема, кількість рослинних решток, що залишаються після збирання врожаю, значно перевищує розмір органічних добрив, які сьогодні вносять під посіви сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим, раціональне використання вторинної продукції рослинництва є джерелом додаткового надходження поживних речовин у ґрунт.

У країнах західної Європи основна частина післяжнивних решток використовується як органічне добриво. Зокрема у вигляді добрив застосовують 45% соломи в Німеччині, біля 78% у Франції, подібна ситуація склалась і в Бельгії, Нідерландах, Великій Британії. Використання соломи у Великій Британії порівняно з попередніми роками збільшилось у 18 разів [3].

Звичайно, внесення органіки не виключає введення у господарствах всіх форм власності науково обґрунтованих сівозмін, що відповідають сучасним умовам ведення землеробства та системи охорони земель.

Запровадження системи охорони земель передбачено статтями 162-164 Земельного кодексу України [4, с.27]. На розвиток Земельного кодексу Верховна Рада України прийняла цілий ряд законів, які регулюють питання використання та охорони земель, зокрема «Про охорону земель», «Про землеустрій», «Про державний контроль за використанням і охороною земель», «Про державну експертизу землепорядної документації», «Про державну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» та ін.

Законодавчо встановлено, що охорона земель – це передусім система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів тощо.

Фінансування заходів з охорони земель має бути здійснено за рахунок коштів Державного бюджету України, а також за рахунок коштів землевласників та землекористувачів. Але кошти, що виділяються державою на охорону земель, мізерні, державні заходи у цьому напрямі майже припинено. Так, від плати за землю із 2000 по 2008 рік надходження зросли від 1,4 млрд. грн. до 6,7 млрд. грн. Згідно статті 22 Закону України «Про плату за землю» ці кошти повинні використовуватись лише для таких цілей: фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель тощо [5].

Фактично за ці роки на заходи з проведення земельної реформи та охорони земель виділялися кошти лише в межах 1,5 – 2,5 % (рис. 2) [2, с.12].

Стає зрозумілим, що реалізація положень законодавства щодо раціонального використання та охорони земель опинилася під загрозою через існуючу бюджетну політику, а також незадовільне фінансове становище більшості аграрних підприємств та особистих селянських господарств.

З метою подолання існуючого негативу деякі автори пропонують створення системи економічних заходів стимулювання власників земельних ділянок і землекористувачів до раціонального використання земельних ресурсів [6, с.60].

Ця система передбачає надання комплексу податкових і кредитних пільг та компенсацій особам, які за власні кошти здійснюють заходи з охорони земель, впровадження у практику страхування земель від зниження їх якісного стану за форс-мажорних обставин тощо.

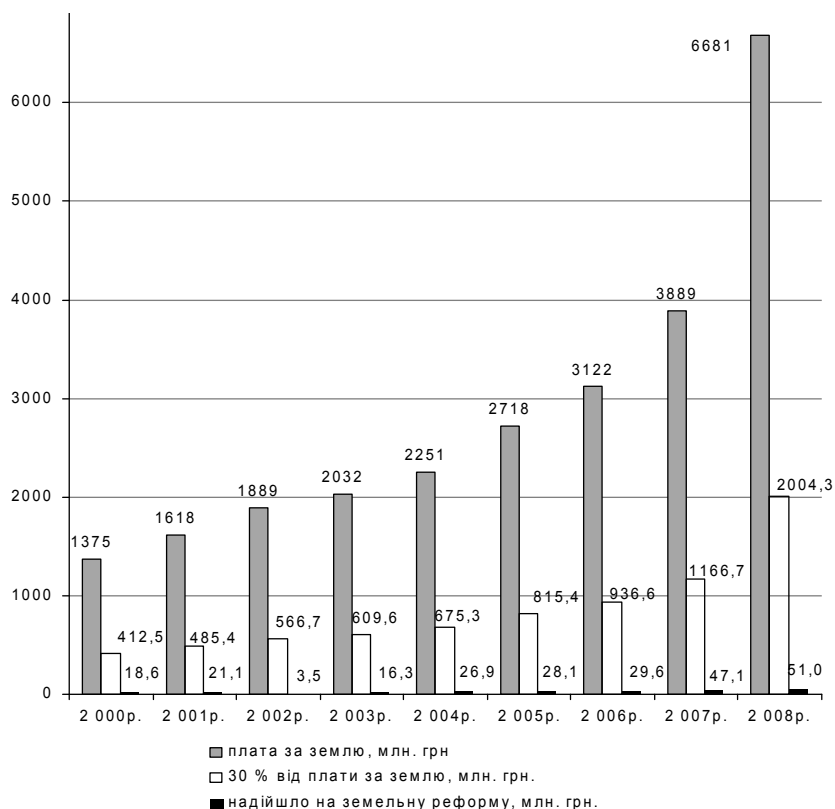

Рис. 2. Надходження від плати за землю

Підтримуючи думку цих авторів щодо необхідності існування зазначеної системи ми в той же час не можемо не зазначити про відсутність бюджетних коштів для їх реалізації. Саме тому ми вважаємо за доцільне запропонувати разом із передбаченням адміністративних, економічних і кримінальних санкцій за неефективне сільськогосподарське землекористування прискорити створення єдиним земельно-агротехнічних паспортів земельних ділянок, які давали б уяву про їх правовий, господарський і природний стан.

Згаданий паспорт повинен вміщувати насамперед відомості про власника (землекористувача), реєстраційні показники, інформувати про ґрунтовий покрив земельних ділянок, властивості ґрунтів, їх агровиробниче групування, якісний стан, включаючи дані про деградаційні процеси.

До інформації мають входити також експлікації земельних (в т.ч. сільськогосподарських) угідь, дані про місцезоположення земельної ділянки, наявність існуючих обмежень та обтяжень, показники бонітування ґрунтів (як загального, так і стосовно окремих сільгоспкультур), класифікація щодо придатності кожного ґрунту земельної ділянки для вирощування районованих сільськогосподарських культур, показники нормативної грошової оцінки, в тому числі по окремих агровиробничих групах ґрунтів і угіддях в цілому [7, с.60].

Слід на законодавчому рівні зобов'язати всіх власників та землекористувачів земельних ділянок отримати земельно-агротехнічні паспорти на земельні ділянки, призначені для сільськогосподарського використання з наступною компенсацією витрат на їх виготовлення за рахунок бюджетних коштів.

До основних організаційно-економічних і правових засад збереження та відтворення родючості ґрунтів слід віднести:

1. Здійснення системного моніторингу стану земель сільськогосподарського призначення на основі показників земельно-агротехнічних паспортів;

2. Надання податкових і кредитних пільг фізичним та юридичним особам, які за власні кошти здійснюють заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

3. Компенсація сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель;

4. Впровадження у практику страхування земель від зниження їх якісного стану за форс-мажорних обставин;

5. Передбачення адміністративних, економічних і кримінальних санкцій за неефективне сільськогосподарське землекористування.

Запровадження єдиних (комплексних) земельно-агротехнічних паспортів дасть змогу систематично здійснювати моніторинг стану земель сільськогосподарського призначення і не допустити подальшої деградації ґрунтів. Наявність паспортів дозволить дати належну оцінку інвестиційної привабливості сільськогосподарського землекористування яка стане обов'язковим елементом формування і ефективного функціонування земельного ринку.

Література

1. Третьяк А. М. Стратегія реформування земельної політики в Україні на сучасному етапі / А. М. Третьяк // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 6. – С. 12-21.
2. Довгий Г. І. Еколого-економічні та правові аспекти збереження родючості ґрунтів України / Г. І. Довгий, К. В. Нечипоренко // Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 5 (18). – Частина 1. – Луцьк, 2008. – С. 182–189.
3. Мартин А. Оцінка впливу деградаційних процесів на вартість орних земель / А. Мартин, О. Чумаченко // Землевпорядний вісник. – 2010. – № 1. – С. 4-7.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. № 2768 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – С.27.
5. Закон України «Про плату за землю» // Відомості Верховної Ради України. – 1992.- № 38.-ст.560; 1993.- № 26.-ст.277; № 51.- С.479.
6. Русач В. Еколого-економічний механізм раціонального сільськогосподарсько-го землекористування / В. Русач // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 1. – С. 60.
7. Довгий Г. І. Паспортизація земельних ділянок – необхідна умова створення ринку землі / Г. І. Довгий, К. В. Нечипоренко // Збірник наукових праць. Подільського державного агро-технічного університету. Випуск 16. – Т.3. Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 70-72.

Рецензент докт. екон. наук, професор Макаренко П.Н.

33+574]005.51:557.4

*Ветрова А.А., аспірант,
Національна академія природоохоронного
і курортного строительства, г. Симферополь*

**О НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ ОСНОВ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

Происходящие процессы в окружающей природной среде последних лет заставили мировое сообщество внимательно подойти к решению проблем экологии и признать необходимость обеспечения жизнедеятельности нынешнего поколения лишь при условии учета последствий деятельности, чтобы не лишать своих потомков в будущем возможностей удовлетворения своих потребностей из-за системных нарушений природы. Согласование экономических параметров природопользования с экологическими возможностями предполагает определение ограничений в эксплуатации природных ресурсов, связанных со способностью биосферы адаптироваться к последствиям хозяйствования, включая задачи обеспечения сбалансированности деятельности и потенциала экосистемы.

По результатам всесторонних дискуссий по проблемам жизнеобеспечения на международных экологических форумах разных лет (с 1992 года) в мире общество подошло к пониманию необходимости перехода к устойчивому развитию, что предполагает – процесс гармонизации жизнедеятельности, обеспечение удовлетворения необходимых потребностей всех членов общества при сохранении и поэтапном восстановлении целостности природной среды, создании возможностей для равновесия между ее потенциалом и требованиями людей всех поколений [1]. Однако остается нерешенным целый комплекс научно-практических проблем установления критериев оценки уровня устойчивости территории, параметров состояния природной среды, оптимальности уровня развития экономики и социума.

В целом рациональная территориальная организация экономической системы должна удовлетворять ряду условий, к которым относятся: соответствие масштабов экономической деятельности экологической безопасности и экологической емкости территории; соответствие